

THE IMPACT OF THE 2017 CONSTITUTIONAL AMENDMENTS IN THE REPUBLIC OF TURKEY ON THE PRESIDENTIAL SYSTEM: TRANSITION TO THE PRESIDENTIAL SYSTEM

Elgun Ibrahimzade¹

UDC: 342.51(560) "2017"

LBC: 67.400.61(Tur)

HoS: 121

DOI: 10.33864/2790-0037.2025.v6.i5.191-212

Keywords:

Constitution of Turkey,
2017 constitutional
amendment,
Presidential system,
Parliamentary oversight,
Presidential decrees,
Judicial reforms,
Party-presidential model,
Hybrid political system

ABSTRACT

The article analyses the main political and legal consequences of the transition from a parliamentary model of governance to a presidential system as a result of the constitutional amendments carried out in the Republic of Turkey in 2017. The study evaluates, in general terms, the structural changes in the distribution of powers between the executive, legislative and judicial branches, the strengthening of the presidential institution, the narrowing of the parliament's oversight instruments over the government, and the reforms implemented in the organizational structure of the judiciary. On the basis of a comparative approach, it is argued that the new model formed in Turkey, differing from classical presidential and semi-presidential systems, can be characterised as a hybrid political system with party-presidential features.

¹ PhD Student, Western Caspian University; Baku, Azerbaijan

E-mail: ibrahimovelgun.2000@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0001-2881-4757>

To cite this article: Ibrahimzade, E. [2025]. The Impact of the 2017 Constitutional Amendments in the Republic of Turkey on the Presidential System: Transition to the Presidential System. *History of Science journal*, 6(5), pp.191-212.

<https://doi.org/10.33864/2790-0037.2025.v6.i5.191-121>

Article history:

Received: 15.10.2025

Revised: 18.11.2025

Accepted: 01.12.2025

Published: 15.12.2025

Copyright: © 2025 by AcademyGate Publishing. This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the CC BY-NC 4.0. For details on this license, please visit <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>.

2017-Cİ İL TÜRKİYƏ CÜMHURİYYƏTİNDƏ KONSTITUSIYA DƏYİŞİKLİKLƏRİNİN PREZİDENTLİK SİSTEMİNƏ TƏSİRİ: PREZİDENTLİK SİSTEMİNƏ KEÇİD

Elgün İbrahimzadə¹

UOT: 342.51(560) "2017"

KBT: 67.400.61(Tür)

HoS: 121

DOI: 10.33864/2790-0037.2025.v6.i5.191-212

Açar sözlər:

Türkiyə Konstitusiyası,
2017 konstitusiyaya
dəyişikliyi,
Prezidentlik sistemi,
Parlament nəzarəti,
Prezident fərmanları,
Məhkəmə islahatları,
Partiya-prezidentlik
modeli,
Hibrid siyasi sistem

ANNOTASIYA

Məqalədə 2017-ci ildə Türkiyə Cümhuriyyətində həyata keçirilən konstitusiyaya dəyişiklikləri nəticəsində parlament idarəetmə modelindən prezidentlik sisteminə keçidin əsas siyasi-hüquqi nəticələri təhlil olunur. Tədqiqatda icra, qanunverici və məhkəmə hakimiyyətləri arasında səlahiyyət bölgüsündə baş verən struktur dəyişikliklər, prezident institutunun güclənməsi, parlamentin hökumət üzərində nəzarət alətlərinin daralması və məhkəmə hakimiyyətinin təşkilati quruluşunda aparılan islahatlar ümumi çərçivədə qiymətləndirilir. Müqayisəli yanaşma əsasında Türkiyədə formalaşan yeni modelin klassik prezidentlik və yarı-prezidentlik sistemlərindən fərqli olaraq, partiya-prezidentlik xüsusiyyətləri daşıyan hibrid bir siyasi sistem kimi xarakterizə oluna biləcəyi irəli sürülür.

¹ Doktorant, Qərbi Kaspi Universiteti; Bakı, Azərbaycan

E-mail: ibrahimovlgun.2000@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0001-2881-4757>

Məqaləyə istinad: İbrahimzadə, E. [2025]. 2017-ci il Türkiyə Cümhuriyyətində Konstitusiyaya Dəyişikliklərinin Prezidentlik Sistemində Təsiri: Prezidentlik Sistemində Keçid. *History of Science jurnalı*, 6(5), səh.191-212.

<https://doi.org/10.33864/2790-0037.2025.v6.i5.191-212>

Məqalənin tarixçəsi:

Daxil olub: 15.10.2025

Yenidən baxılıb: 18.11.2025

Təsdiqlənib: 01.12.2025

Dərc olunub: 15.12.2025

ВЛИЯНИЕ КОНСТИТУЦИОННЫХ ПОПРАВОК 2017 ГОДА В ТУРЕЦКОЙ РЕСПУБЛИКЕ НА ПРЕЗИДЕНТСКУЮ СИСТЕМУ: ПЕРЕХОД К ПРЕЗИДЕНТСКОЙ СИСТЕМЕ

Элгун Ибрагимзаде¹

УДК: 342.51(560)"2017"

ББК: 67.400.61(Тур)

НоS: 121

DOI: 10.33864/2790-0037.2025.v6.i5.191-212

Ключевые слова:

Конституция Турции,
Конституционная
реформа 2017 года,
Президентская система,
Парламентский
контроль,
Президентские указы,
Судебные реформы,
Партийно-
президентская модель,
Гибридная
политическая система

АННОТАЦИЯ

В статье анализируются основные политико-правовые последствия перехода от парламентской модели управления к президентской системе в результате конституционных изменений, проведённых в Турецкой Республике в 2017 году. В общем виде оцениваются структурные изменения в распределении полномочий между исполнительной, законодательной и судебной ветвями власти, усиление института президентства, сужение инструментов парламентского контроля над правительством, а также реформы в организационной структуре судебной власти. На основе сравнительного подхода обосновывается, что сложившаяся в Турции новая модель, отличаясь от классических президентских и полупрезидентских систем, может быть охарактеризована как гибридная политическая система с чертами партийно-президентской модели.

¹ Докторант Западно-Каспийского университета; Баку, Азербайджан

E-mail: ibrahimovelgun.2000@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0001-2881-4757>

Цитировать статью: Ибрагимзаде, Э. [2025]. Влияние Конституционных Поправок 2017 Года в Турецкой Республике на Президентскую Систему: Переход к Президентской Системе. *Журнал History of Science*, 6(5), с.191-212.

<https://doi.org/10.33864/2790-0037.2025.v6.i5.191-212>

История статьи:

Поступила: 15.10.2025

Переработана: 18.11.2025

Принята: 01.12.2025

Опубликована: 15.12.2025

1. Giriş

Konstitusiyaya — hər hansı siyasi birlik, təşkilat və ya digər subyektin hüquqi əsasını təşkil edən fundamental prinsiplər və formallaşmış presedentlərin məcmusunu müəyyənləşdirən ali hüquqi aktdır; bu sənəd adətən idarəetmə arxitekturasını, səlahiyyətlərin bölgüsünü və normativ iyerarxiyanı tənzimləyir [33]. Tarix boyu müxtəlif ölkələrdə konstitusiyaya təşəbbüsləri və islahatları həyata keçirilmiş, bu proseslər idarəetmə modellərinin təkamülünə mühüm təsir göstərmişdir. Bu istiqamətdə Türkiyə Cümhuriyyətində də konstitusion dəyişikliklər baş vermişdir.

Türkiyə Cümhuriyyətinin konstitusiyaya əsasınının başlanğıcı 20 yanvar 1921-ci ildə qəbul edilən “Təşkilat-ı Esasiye Kanunu” ilə qoyuldu; bu sənəd Milli Mübarizə dövrünün qısa, çərçivə xarakterli konstitusiyası idi [11]. Cümhuriyyət dövrünün ilk tam konstitusiyası 20 aprel 1924-də qəbul edildi və 25 may 1924-dən qüvvəyə mindi; 1928-ci ildə “dövlətin dini” ifadəsi mətndən çıxarıldı, 1934-cü ildə qadınlara seçmək və seçilmək hüquqları tanındı, 1937-ci ildə “altı ox” prinsipləri Konstitusiyada yer aldı, 1945-ci ildə isə hüquqi dil türkcələşdirildi [25, s.52-74]. 27 may 1960-dan sonra hazırlanmış 1961 Konstitusiyası 9 iyul 1961-də referendumla qəbul olundu və 20 iyul 1961 tarixli “Resmi Gazete”-də dərc edildi; bu mətn 1971-1973 dövründə ardıcıl dəyişikliklərdən keçdi [26, s.117-215].

Mövcud konstitusiyaya 7 noyabr 1982-də referendumla qəbul edildi və 9 noyabr 1982 tarixli “Resmi Gazete”-də yayımlandı [37]. 1982 mətninə sonrakı illərdə bir sıra əsaslı dəyişikliklər edildi: 17 may 1987 tarixli 3361 sayılı qanunla konstitusiyaya dəyişikliklərinin proseduru və seçki ilə bağlı müddəalar yeniləndi; bu paket 18 may 1987 tarixli “Resmi Gazete”-də dərc olundu [5]. 23 iyul 1995 tarixli 4121 sayılı qanun seçki hüququ, siyasi partiyalar və parlament prosedurlarına dair geniş islahatlar gətirdi [5]. 13 avqust 1999-da 4446 sayılı qanunla özəlləşdirmə, inzibati məhkəmə nəzarəti və Danıştayın səlahiyyətlərinə dair maddələr dəyişdirildi [23]. 31 dekabr 2002-də 4777 sayılı qanun dərc olundu və seçilmə tələbləri ilə ara seçki prosedurlarını yenilədi [44]. 3 oktyabr 2001-də qəbul edilən, 17 oktyabr 2001 tarixli “Resmi Gazete”-də yayımlanan 4709 sayılı qanun fundamental hüquqlar blokunu əhəmiyyətli dərəcədə gücləndirdi [43]. 7 may 2004-də qəbul edilən və 22 may 2004 tarixli “Resmi Gazete”-də yayımlanan 5170 sayılı qanun gender bərabərliyini ifadə edən cümləni Konstitusiyanın 10-cu maddəsinə əlavə etdi və ölüm cəzasına istinadları mətndən çıxardı [27]. 2007-ci ildə 5678 sayılı qanunla prezidentin birbaşa xalq tərəfindən seçilməsi prinsipi gətirildi; bu dəyişiklik xalqoyuna sunulmaq üzrə yayımlandı [38]. 7 may 2010 tarixli 5982 sayılı qanun məhkəmə sistemi və hüquqlar bölməsində geniş paket təşkil etdi və 13 may 2010 tarixli “Resmi Gazete”-də yayımlandı [39]. 17 mart 2011-də qəbul edilən və 29 mart 2011 tarixli “Resmi Gazete”-də yayımlanan 6214 sayılı qanun idman hüququ və təhkimlə bağlı 59-cu maddəni yenilədi [40]. 21 yanvar 2017-də qəbul edilən, 11 fevral 2017 tarixli “Resmi Gazete”-də dərc olunan 6771 sayılı qanun isə icraedici prezidentlik modelinə keçidi normativləşdirdi və 16 aprel 2017 referendumunda təsdiqləndi [42].

2017-ci ildə qəbul edilən konstitusiyaya dəyişiklikləri ilə birlikdə Türkiyə Cümhuriyyəti normativ olaraq prezidentlik modelinə keçib və de-fakto gücləndirilmiş icra mərkəzləşməsi və parlament nəzarətinin yenidən dizaynı ilə nəticələnib. Tərəfdarlarının mövqeyinə görə bu modelə keçid, xüsusilə 1990-2000-ci illərdə tez-tez müşahidə olunan koalisiya hökumətləri və icra böhranları ilə müqayisədə, idarəetmədə sabitliyi və qərar qəbuletmədə sürəti artırmağı hədəfləyir [13]. Prezident və parlament seçkilərinin eyni gündə keçirilməsi, xalqın həm qanunverici, həm də icra hakimiyyətini sinxron şəkildə formalaşdırmasına imkan verərək “ikili legitimlik” riskini azaltmaq və siyasi məsuliyyətin daha aydın dağılmasını təmin etmək kimi əsaslandırılır [28]. 18 maddəlik paketə daxil edilən islahatlardan bəziləri - millət vəkili sayının 600-ə qaldırılması, seçilmə yaşının 18-ə endirilməsi və məhkəmə orqanlarının strukturunun yenilənməsi - təmsilçiliyin genişləndirilməsi, gənclərin siyasətdə iştirak imkanlarının artırılması və hüquqi sistemin

yeni idarəetmə modeli ilə uyğunlaşdırılması cəhdi kimi şərh olunur [35]. Hökumət blokunun diskursunda prezidentlik sisteminə keçid “güclü Türkiyə”, “effektiv icra”, “daha çevik təhlükəsizlik və xarici siyasət qərarları” kimi şüarlarla əsaslandırılır və regional və global qeyri-müəyyənlik şəraitində vahid icra mərkəzinin strateji üstünlüklər verdiyi irəli sürülür [13].

2. Tarixi-institusional fon

1982 Konstitusiyasının icra-quruluşu və parlamentin klassik funksiyaları: 1982 Konstitusiyası formal olaraq parlament tipli hökumət sistemini mənimsəmiş, lakin bu çərçivə daxilində gücləndirilmiş icra-məhdudlaşdırılmış parlament balansı qurmağa yönəlmişdir. Konstitusiyanın 7-ci maddəsi qanunvericilik səlahiyyətini müstəsna şəkildə Türkiyə Böyük Millət Məclisinə (TBMM) həvalə edir və bu səlahiyyətin devredilə bilməyəcəyini vurğulayır. 87-ci maddə TBMM-nin klassik funksiyalarını - qanun qoymaq, dəyişdirmək və ləğv etmək, büdcə və kəsin hesab qanunlarını qəbul etmək, pul buraxmaq, müharibə elan etmək, beynəlxalq müqavilələri təsdiqə uyğun görmək və s. - ətraflı sadalayır [41].

Buna qarşılıq, 8-ci maddə yürütmə yetki və vəzifəsini həm Prezidentə, həm də Nazirlər Kabinetinə aid edir və beləliklə ikili icra quruluşu yaradır. Bu konstruksiya bir tərəfdən prezidentə 1961 Konstitusiyasına nisbətən daha güclü, lakin hələ də “tarafsız” görünməyə çalışan bir mövqe verir, digər tərəfdən isə hökumətin parlament qarşısında məsuliyyətini qorumağa çalışır. Ədəbiyyatda Engin Şahin və Anayasa Mahkemesinin analitik məqalələri, 1982 Konstitusiyasının hazırlanma prosesində “güclü yürütmə” ideyasının sistemli şəkildə müdafiə olunduğunu, parlamentin klassik funksiyalarının isə bu güclü icra arxitekturası içərisində şərtləndirildiyini göstərir [21].

2007 prezidentin xalq tərəfindən seçilməsinə keçid və bunun 2017 üçün “inkubasiya effekti”: 2007-ci ildə qəbul edilən 5678 sayılı Konstitusiya dəyişikliyi ilə Türkiyə parlament sistemi daxilində *prezidentin legitimlik bazası köklü şəkildə dəyişdirildi*. Dəyişiklik paketi, hər şeydən əvvəl, prezidentin TBMM tərəfindən deyil, birbaşa xalq tərəfindən seçilməsi üsulunu qəbul etdi və həm prezidentin, həm də parlamentin müddətini beş ilə endirdi [38]. 21 oktyabr 2007-ci ildə keçirilən referendumda bu paket xalq tərəfindən təsdiq olundu və bununla da 1982 Konstitusiyasının klassik parlament dizaynı içərisində yeni bir “ikili demokratik legitimlik” qaynağı formalaşdı [14].

Prezidentin birbaşa xalq tərəfindən seçilməsi, onun həm siyasi nüfuzunu, həm də “müstəqil xalq mandatı” iddiasını gücləndirdi, lakin prezidentin səlahiyyətləri eyni ölçüdə yenidən kalibrə edilmədi. Bu səbəbdən 2007 dəyişikliyi, bir çox müəllif tərəfindən parlament sistem daxilində yarı-prezidentləşmə tendensiyasını gücləndirən, eyni zamanda 2017-də normativ prezidentlik sisteminə keçidi mümkün edən bir “inkubasiya mərhələsi” kimi şərh olunur [15].

2016 fəvqəladə vəziyyət konteksti və idarəetmə praktikası (qısa, faktoloji çərçivə): 15 iyul 2016-cı ildəki çevriliş cəhdi sonrasında Türkiyədə dövlət quruluşuna yönəlik təhlükə əsas göstərilərək 20 iyul 2016-cı ildə Konstitusiyanın fəvqəladə hal rejimini tənzimləyən müddəalarına uyğun şəkildə Olağanüstü Hal (OHAL) elan edildi. OHAL dövründə normativ fəaliyyətin əsas aləti, Konstitusiyanın 121 və 122-ci maddələrinə söykənən Kanun Hükmündə Kararnamələr (KHK) oldu və bu KHK-lər vasitəsilə həm təhlükəsizlik, həm də idarəetmə sahələrində geniş miqyaslı dəyişikliklər həyata keçirildi [8].

Mövcud araşdırmalar göstərir ki, 20 iyul 2016-dan etibarən qəbul edilən 30 OHAL KHK-si ümumilikdə 1000-dən çox maddəlik yeni normativ tənzimləmə gətirmiş, bu tənzimləmələr milli müdafiə və daxili təhlükəsizlikdən tutmuş məhkəmə sistemi və dövlət kadr siyasətinə qədər geniş bir sahəni əhatə etmişdir [22]. Dergipark-da dərc olunan hüquqi analizlər isə, bu KHK-lərin bir tərəfdən qanun gücündə ümumi və abstrakt normlar yaratdığını, digər tərəfdən isə Konstitusiyaya Məhkəməsinin norm nəzarətindən faktiki olaraq

kənarında qalması səbəbi ilə hüquqi dövlət və hakimiyyət bölgüsü prinsipləri ilə ciddi gərginlik yaratdığını vurğulayır [32].

3.2017 Konstitusiyaya dəyişikliyin məzmunu

İcra hakimiyyəti: 2017-ci il 6771 sayılı Konstitusiyaya dəyişikliyi ilə Türkiyədə icra hakimiyyətinin konstitusion arxitekturası köklü şəkildə yenidən quruldu. Əvvəlki dualist (Prezident + Baş nazir və Nazirlər Kabineti) yürütmə modeli ləğv edilərək, “monist yürütmə”yə - yəni bütün icra səlahiyyətinin birbaşa prezidentdə cəmləndiyi sistemə keçid edildi. Konstitusiyanın 104-cü maddəsinin yeni redaksiyası “icra səlahiyyəti Cümhurbaşkanına aiddir” ifadəsi ilə bunu açıq şəkildə təsbit edir [29].

Baş nazirliyin ləğvi; Nazirlər Kabinetinin prezidentə tabe quruma çevrilməsi: Dəyişiklik paketinin ən simvolik addımlarından biri Baş nazir institutunun tamamilə ləğv edilməsi və 1982 Konstitusiyasında geniş yer tutan “Nazirlər Kurulu/Bakanlar Kurulu” terminlərinin mətnin müxtəlif maddələrindən çıxarılmasıdır. Yeni sistemdə: Artıq parlament qarşısında məsul olan, öz daxilində kollegial qərar verən klassik hökumət orqanı yoxdur; Nazirlər “kabinet” şəklində deyil, birbaşa prezident tərəfindən təyin edilən və ona qarşı fərdi məsuliyyət daşıyan icra üzvləri kimi dizayn olunur; Konstitusiyanın 104-cü maddəsinin yeni redaksiyası prezidentə həm vitse-prezidentləri, həm də nazirləri təyin və vəzifədən azad etmək səlahiyyəti verir [29].

Eyni zamanda, 106-cı maddədə aparılan dəyişikliklə nazirlərin parlament qarşısında siyasi məsuliyyətinə dair klassik mexanizm aradan qalxır; nazirlər və vitse-prezidentlər parlament qarşısında deyil, yalnız prezident qarşısında məsul hesab olunur, TBMM isə onlar barəsində yalnız xüsusi araşdırma (istintaq) proseduru vasitəsilə hüquqi məsuliyyət mexanizmi işə sala bilir [29].

Bu normativ dizayn nəticəsində, əvvəlki dövrdə “hökumət”i formallaşdıran Baş nazir və Nazirlər Kabineti yerini vahid icra başçısı olaraq prezidentə və ona tabe nazirlərə buraxır; yəni icra hakimiyyətinin daxili strukturunda həm mərkəzləşmə, həm də şəxsiləşmə meyli güclənir.

Prezident fərmanları institutu və normativ iyerarxiyadakı yeri: 2017 dəyişikliyin icra hakimiyyəti üçün ən önəmli yeniliklərindən biri də “prezident fərmanları” (cümhurbaşkanlığı kararnamələri) institutunun Konstitusiyaya səviyyəsində təsbit olunmasıdır. Konstitusiyanın 104-cü maddəsinin yeni mətni, prezidentə “icra səlahiyyətinə aid məsələlərdə prezident fərmanları çıxarmaq” imkanı verir və bu səlahiyyətin sərhədlərini bir neçə istiqamətdə məhdudlaşdırır [29]:

1. Mövzu baxımından məhdudluqlar: əsas hüquq və azadlıqların tənziimi üçün nəzərdə tutulmuş birinci və ikinci bölmələrdəki, həmçinin siyasi hüquq və vəzifələri əhatə edən dördüncü bölmədəki məsələlər prezident fərmanı ilə tənziimlənmə bilməz; Konstitusiyada “qanunla tənziimlənmə” deyər açıq şəkildə qanuna həvalə edilmiş sahələr də fərmanlardan kənarında saxlanılır [29].

2. Normativ iyerarxiyada yeri: eyni mövzuda qanunla prezident fərmanı arasında ziddiyyət yaranarsa, qanun hökmlərinin üstünlüyü açıq şəkildə qəbul olunur; TBMM eyni sahədə qanun qəbul etdikdə, müvafiq prezident fərmanı öz-özünə hökmsüz sayılır [29].

3. Məhkəmə nəzarəti: prezident fərmanları da digər normativ aktlar kimi Konstitusiyaya Məhkəməsinin abstrakt norm nəzarətinə tabedir; bu isə formal baxımdan onların “qanunvericiliklə eyni səviyyədə” deyil, lakin klassik fərman tipli normativ akt tərəfindən konstitusion nəzarətə açıq icra qaynaqlı normlar olduğunu göstərir [29].

Fövqəladə vəziyyət hallarında (m.119) prezident fərmanları üçün ayrıca rejim nəzərdə tutulur: OHAL dövründə verilən prezident fərmanları, 104-cü maddədəki bəzi məhdudluqlardan istisna olaraq, “qanun qüvvəsində” təsir doğura bilir; bu fərmanlar Rəsmi Qəzetdə dərc edilir və eyni gün TBMM-yə təqdim olunmalıdır [29].

Beləliklə, qanun - prezident fərmanı - adi icra normativ aktları (by-law və s.) arasında yeni bir iyerarxiya qurulur: prinsipial olaraq qanunun üstünlüyü qorunsa da, icra hakimiyyətinin norm yaradıcı rolunun əvvəlki dövrə nisbətən xeyli genişləndirildiyi görünür.

Prezidentin partiya üzvlüyü imkanının açılması: Əvvəlki redaksiyada Konstitusiyanın 101-ci maddəsi prezident seçilən şəxsin varsa partiya ilə əlaqəsinin kəsiləcəyini açıq şəkildə nəzərdə tuturdu. 2017 dəyişikliyinə bu müddəa çıxarıldı və beləliklə, prezidentin eyni vaxtda siyasi partiya üzvü, hətta partiya sədri olması üçün konstitusion maneə aradan qalxdı [2].

Dəyişikliyin texniki olaraq 6771 sayılı qanunun 7-ci maddəsi ilə həyata keçirildiyi, “prezident seçilən şəxsin partiya ilə əlaqəsinin kəsilməsi” qaydasının ləğv olunduğu və bu hissənin qanunun dərci ilə dərhal qüvvəyə mindiyi qeyd olunmalıdır; yəni bu dəyişiklik üçün 2018-ci ildəki ümumi seçkiləri gözləmək nəzərdə tutulmamışdır [2].

Bu normativ yenilik, icra hakimiyyətinin partiya sistemi ilə əlaqəsini struktur səviyyədə dəyişir: prezident artıq yalnız “dövlət başçısı” deyil, həm də faktiki olaraq hakim partiyanın (və ya koalisiya blokunun) lideri rolunu konstitusion cəhətdən daşıya bilir. Bu isə həm parlament çoxluğu ilə münasibətdə, həm də seçki sinxronizasiyası ilə birlikdə hökumət sisteminin fəaliyyətinə ciddi təsir göstərir - lakin bu təsirlər daha çox siyasi-empirik təhlilin mövzudur.

Yardımcı prezidenti (yaxud yardımcı prezidentləri) və nazirlərin təyinat-istifası mexanizmləri: 2017 dəyişikliyi ilə Konstitusiyanın 106-cı maddəsi tamamilə yenidən yazıldı və burada həm yardımcı prezidenti (yaxud yardımcı prezidentləri) (cumhurbaşkanı yardımcısı), həm də nazirlərə dair təyinat və məsuliyyət qaydaları sistemli şəkildə tənzim olundu [29]:

1. Prezident seçildikdən sonra bir və ya bir neçə yardımcı prezident təyin edə bilər; həm vitse-prezidentlər, həm də nazirlər millət vəkili seçilə bilmək üçün tələb olunan şərtlərə malik şəxslər arasından təyin olunur (m.106/1,4) [29].

2. Vitse-prezidentlər və nazirlər yalnız prezident tərəfindən təyin və vəzifədən azad edilir; onların təyinatı üçün parlamentin etimad səsverməsi və ya ayrı təsdiq mexanizmi nəzərdə tutulmur [29].

3. TBMM üzvlərindən vitse-prezident və ya nazir təyin olunanların parlament mandatı avtomatik olaraq başa çatır; onlar vəzifəyə başlamazdan əvvəl Konstitusiyanın 81-ci maddəsində nəzərdə tutulan andı parlament qarşısında içməlidirlər (m.106/4) [29].

4. Vitse-prezidentlər və nazirlər siyasi baxımdan prezidentə qarşı məsul hesab olunur (m.106/5); TBMM onların “vəzifə ilə bağlı cinayət” işləməsinə dair iddia qaldırmaq üçün xüsusi istintaq proseduruna sahibdir, lakin klassik parlament etimad səsi və ya gensoru mexanizmləri 2017 dəyişiklikləri ilə ləğv edilmişdir [29].

Bundan əlavə, prezidentin vəzifədən müvəqqəti və ya birdəfəlik ayrılması hallarında (ölüm, istefa, səhhət, impiçment prosesi və s.) yardımcı prezidentin “səlahiyyətləri üzərinə götürməsi” və 45 gün içində yeni prezident seçkilərinin keçirilməsi qaydası da eyni maddədə ətraflı göstərilir (m.106/2-3) [29].

Bu konstruksiya icra daxilində “prezident mərkəzli komanda” modeli yaradır: vitse-prezident və nazirlər prezident tərəfindən sərbəst təyin edilən, parlamentdən asılılığı olmayan, hüquqi baxımdan isə onunla birlikdə xüsusi istintaq proseduruna tabe tutulan aktora çevrilir. Bunun qanunverici üzərində nəzarət və balans mexanizmlərini zəiflədib-zəiflətmədiyi məsələsi isə artıq məqalənin növbəti bölmələrində (yasama-icra münasibətləri və 2018-2025 praktik təsirlər) müzakirə olunmalıdır.

4.Qanunverici hakimiyyət

Etimadsızlıq mexanizminin götürülməsi; klassik parlamentar nəzarətin daralması:2017-ci il konstitusiyaya dəyişikliyi qanunverici hakimiyyətə formal olaraq “toxunulmamış” kimi

təqdim olunsada, faktiki olaraq TBMM-nin hökumət üzərində klassik parlamentar nəzarət qabiliyyətini ciddi şəkildə məhdudlaşdırdı.

1982 Konstitusiyasının ilkin redaksiyasında Türkiyə Böyük Millət Məclisinin məlumatlandırma və nəzarət vasitələri 98-ci maddədə belə sıralanırdı: sual (sözlü və yazılı), parlament araşdırması (Meclis araşdırması), ümumi müzakirə (genel görüşmə), etimadsızlıq (gensoru) və parlament istintaqı (Meclis soruşturması) [6].

Gensoru və etimad səsverməsi (güvenoyu) institutları isə 99-112-ci maddələrdə ayrıca tənzimlənərək Baş nazir və Nazirlər Kabinetinin parlament qarşısında siyasi məsuliyyətini təmin edirdi [12].

2017 dəyişikliyi ilə bu konstruksiya sistemli şəkildə dağıldı:

1. 98-ci maddə tamamilə yenidən yazıldı və TBMM-nin məlumatlandırma və nəzarət yolları artıq yalnız Meclis araşdırması, genel görüşmə, Meclis soruşturması və yazılı soru kimi sadalanır; “sual” ümumi kateqoriya kimi və gensoru maddəsi Konstitusiyadan çıxarılır [12].

2. 99 və 100-cü maddələr - yəni gensoru və əvvəlki parlament istintaqı mexanizmləri - açıq şəkildə “mülga” (ləğv edilmiş) elan edilir [12].

3. 109-115-ci maddələrin ləğvi ilə birlikdə Baş nazir və Nazirlər Kabineti institutları tamamilə aradan qaldırılır; beləliklə parlament qarşısında kollektiv siyasi məsuliyyət daşıyan hökumət anlayışı hüquqi planda itirilir [12].

Normativ nəticə ondan ibarətdir ki, TBMM artıq klassik parlamentar mənada “etimadsızlıq” vasitəsi ilə hökuməti və ya icra başçısını istefaya məcbur edə bilmir. Bu boşluq formal olaraq prezidentə qarşı ağırlaşdırılmış istintaq proseduru (105-ci maddə) ilə doldurulsa da, yüksək səsvermə hədləri (təklifi üçün sadə çoxluq, istintaqın açılması üçün 3/5, Yüce Divana göndərmə üçün 2/3 gizli səs) bu mexanizmi yalnız istisna hallara uyğunlaşdırır və gündəlik siyasi məsuliyyət aləti olmaqdan çıxarır [12].

Beynəlxalq və yerli doktrinada bu dəyişikliklər parlamentin icra üzərində nəzarət gücünün əhəmiyyətli dərəcədə zəifləməsi kimi şərh olunur: gensoru və etimadsızlıq səsverməsinin ləğvi, oral sual hüququnun aradan qaldırılması və prezident fərmanlarının geniş tətbiqi TBMM-ni əsasən qanunverici orqan statusuna endirir və onu hökumət sisteminin “mərkəzi aktoru” olmaqdan uzaqlaşdırır [20].

Araşdırma komissiyaları, istintaq yolu ilə məsuliyyət mexanizmlərinin yenidən tənzimi: 2017 dəyişikliyi yalnız bir neçə nəzarət alətini ləğv etmir, qalanlarını da struktur olaraq yenidən dizayn edir. Yazılı sual mexanizmi: Yeni 98-ci maddə yazılı sualı belə müəyyən edir: millət vəkillərinin icra səlahiyyət sahəsinə dair məsələlərdə prezident köməkçiləri və nazirlərə yazılı formada, ən gec 15 gün içində cavablandırılmaq şərti ilə sual yönəltməsi [12]. Əvvəlki dövrdə sual həm sözlü, həm yazılı formada ola bilər və Baş nazir və nazirlər parlament tribunasından birbaşa cavab verməli idilər [17]. Sözlü sualın ləğvi nəzarəti “canlı siyasi debatdan” daha çox yazışma müstəvisinə daşıyır; ədəbiyyatda bu, parlamentin gündəlik siyasi mühasibə imkanlarının zəifləməsi kimi qiymətləndirilir [17].

Məclis araşdırması və ümumi görüş (Meclis araşdırması və genel görüşmə). 98-ci maddədə bu iki institutun tərfi əsasən qorunur:

- Meclis araşdırması - müəyyən mövzu üzrə məlumat əldə etmək məqsədilə aparılan araşdırma;
- Genel görüşmə - cəmiyyət və dövlət fəaliyyətləri üçün vacib məsələlərin Baş Assambleyada müzakirəsi [12].

Hər iki alət, mahiyyət etibarilə, informasiya toplama və siyasi gündəm qurma funksiyasına malikdir; lakin icra üzərində birbaşa sanksiya yaratmır. 2017-dən sonra da bu xüsusiyyət dəyişmişdir, sadəcə olaraq artıq Baş nazir və kabinet yoxdur və müzakirələr daha çox prezidentin siyasətləri fonunda aparılır.

Parlament araşdırması və məsuliyyət mexanizmləri (Meclis soruşturması və məsuliyyət mexanizmləri). 2017 dəyişikliyindən sonra “Meclis soruşturması” anlayışı iki səviyyəyə bölünür:

1. Prezidentin məsuliyyəti - 105-ci maddə

- İstintaq tələbini TBMM üzvlərinin sadə çoxluğu irəli sürə bilər;
- Bir ay içində aparılan ilk səsvermədə 5/3 çoxluq (360/600) ilə istintaqın açılması barədə qərar verilir;
- Müxtəlif partiyaların namizədləri arasından püşkatma yolu ilə formalaşan 15 nəfərlik komissiya 2+1 ay müddətində hesabat hazırlayır;
- Hesabat əsasında ikinci səsvermədə prezidentin Yüce Divana göndərilməsi üçün 2/3 gizli səs (400/600) tələb olunur [12].

Bu prosedur parlamentin səlahiyyətlərini formal olaraq genişləndirsə də (çünki əvvəllər prezident faktiki olaraq siyasi məsuliyyətdən azad idi), yüksək səs çoxluğu tələbi və çoxmərhələli mexanizm səbəbilə onun ‘siyasi etimadsızlıq’ alətini əvəz edə biləcək qədər çevik olmadığı vurğulanır [20].

2. Prezident köməkçiləri və nazirlərin məsuliyyəti - 106-cı maddə

- Onlar prezident tərəfindən təyin və vəzifədən azad edilir və yalnız prezidentə qarşı siyasi məsuliyyət daşıyırlar;
- Lakin vəzifə ilə bağlı cinayət iddiaları üçün TBMM eyni model üzrə hərəkət edir: sadə çoxluqla təklif, 3/5 səs ilə istintaqın açılması, 2/3 səs ilə Yüce Divana göndərmə [12].

Beləliklə, parlamentin nəzarət mexanizmləri “gündən-günə siyasi məsuliyyət” (gensoru, etimad səsverməsi) modelindən çıxarılarq, yüksək səs hədləri ilə məhdudlaşdırılmış, daha çox məhkəmə tipli, istisna xarakterli istintaq modelinə çevrilmiş olur. Doktrinal debatda bu, bir tərəfdən prezidentin və nazirlərin cinayət məsuliyyətini daha aydın tənzimlədiyi üçün müsbət addım kimi, digər tərəfdən isə real siyasi hesabatlılığı zəiflədən “hiper-prezidentlik” elementlərindən biri kimi dəyərləndirilir [35].

Bu hissədəki təsvirlər birbaşa Konstitusiyanın yenilənmiş 98, 105 və 106-cı maddələrinə əsaslandığı üçün, prosedur detalları haqqında deyilənlərin düzgünlüyü barədə əminlik səviyyəsi yüksəkdir; normativ qiymətləndirmələr isə təbii olaraq müəllif seçiminə və istifadə ediləcək nəzəri çərçivəyə görə dəyişə bilər.

Seçki dövrlərinin sinxronizasiyası (prezident-parlament): Qanunverici hakimiyyətin konfigurasiyasına təsir edən mühüm, amma tez-tez “texniki” kimi təqdim olunan dəyişiklik seçki dövrlərinin sinxronizasiyasıdır. Yeni 77-ci maddəyə görə, TBMM və prezident seçkiləri beş ildən bir eyni gündə keçirilir; beləliklə parlamentin müddəti dörd ildən beş ilə uzadılır və hər iki orqanın legitimlik dövrləri bir-birinə bağlanır [35]. Bu, prezident sistemlərinin tipik xüsusiyyəti olan “sabit müddət + ayrı seçki taymlayını” modelindən qismən kənara çıxaraq, prezidentlə parlament çoxluğunun eyni koalisiyadan çıxmasını ehtimal baxımından artırır [20]. Eyni zamanda, 116-cı maddənin dəyişdirilmiş forması həm TBMM-yə, həm də prezidentə seçkilərin yenilənməsi səlahiyyəti verir:

- TBMM 5/3 səs çoxluğu ilə seçkilərin yenilənməsinə qərar verə bilər; bu halda həm parlament, həm də prezident seçkiləri birlikdə keçirilir;
- Prezident də eyni səlahiyyəti birtərəfli qaydada istifadə edə bilər - yenə hər iki seçki eyni gündə baş tutur;
- Əgər prezidentin ikinci müddətində TBMM seçkilərin yenilənməsinə qərar verərsə, həmin şəxs üçün üçüncü dəfə namizədlik imkanı açılır [12].

Bu sinxronizasiya mexanizminin qanunverici hakimiyyət baxımından bir neçə nəticəsi var:

1. “Prezident çoxluğunun” struktur üstünlüyü. Eyni gün keçirilən seçkilərdə prezident seçimini aparən seçmə dalğası çox vaxt parlamentdə də eyni siyasi bloka üstünlük verir;

bu isə TBMM daxilində icra hakimiyyəti ilə zidd mövqeni təmsil edən sabit bir çoxluğun formalaşmasını çətinləşdirir [20].

2. “Aralıq seçki” imkanının itirilməsi. Parlament müddəti prezidentlə eyni təqvimə bağlandığı üçün seçicilərin prezidentin siyasətinə qarşı milli səviyyədə düzəldici signal vermək üçün ayrıca parlament seçkilərindən istifadə imkanı xeyli məhduddur [20].

3. Parlamentin özünü buraxma səlahiyyətinin faktiki zəifləməsi. 5/3 səs həddi (360/600) nəzəri baxımdan həm iktidar, həm də müxalifət bloklarının razılığını tələb edir; siyasi reallıqda isə bu çox vaxt prezidentin qərarını əsas mexanizmə çevirir və TBMM-nin “təzyiq aləti olaraq seçki təhdidi”ndən istifadə imkanını məhdudlaşdırır [20].

Nəticə etibarilə, qanunverici hakimiyyət bölməsindəki dəyişikliklər - etimadsızlıq institutunun ləğvi, nəzarət alətlərinin məzmununun yenidən tənzimi və seçki təqviminin prezidentlə sinxronlaşdırılması - birlikdə götürüldükdə TBMM-nin sistem daxilindəki rolunu “hökuməti formalaşdıran və onu hər an məsuliyyətə çəkə bilən” parlamentdən daha çox, “güclü icra qarşısında məhdud nəzarət imkanları olan qanunverici orqan”a transformasiya edir.

Məhkəmə hakimiyyəti baxımından 2017 dəyişikliyi ilk növbədə Hakimlər və Prokurorlar Şurasının (HSK, əvvəlki HSYK) strukturunu hədəfə aldı. Şuranın üzvlərinin sayı 22-dən 13-ə endirildi və seçilmə mexanizmi yenidən dizayn edildi: ədliyyə naziri Şuranın sədri, nazirliyin müstəşarı isə ex officio üzv kimi tərkibdə saxlanılır; qalan 11 üzvdən dördü Prezident tərəfindən - üçü birinci dərəcəli mülki hakim və prokurorlar arasından, biri isə inzibati məhkəmə korpusundan - yeddi üzv isə TBMM tərəfindən üçü Kassasiya Məhkəməsi (Yargıtay), biri Dövlət Şurası (Danıştay) üzvləri arasından, üçü isə hüquq professorları və vəkillər arasından seçilir [9]. Beləliklə, həm icra, həm də qanunverici orqan HSK üzərində birbaşa təyinat səlahiyyətinə malik olur, hakim-prokuror korpusunun öz içindən seçki yolu ilə təmsilçilik mexanizmi isə əvvəlki modellə müqayisədə əhəmiyyətli dərəcədə daralır. Bu, formal olaraq “məsuliyyət və şəffaflıq” arqumentləri ilə əsaslandırılsa da, institutun strukturunda siyasi orqanların çəkisinin artması səbəbilə məhkəmə hakimiyyətinin korporativ müstəqilliyi barədə sualları gücləndirir. Eyni paket daxilində Konstitusiyaya Məhkəməsinin tərkibi də yenilənərək üzvlərin sayı 17-dən 15-ə endirildi və hərbi ali məhkəmələrdən gələn kvotalar ləğv olundu; paralel addım kimi hərbi kassasiya və hərbi inzibati ali məhkəmələr, eləcə də böyük ölçüdə hərbi məhkəmə sistemi ümumən Konstitusiyadan çıxarıldı [29]. Nəticədə, bir tərəfdən məhkəmə sisteminin “sivilləşməsi” dərinləşir, digər tərəfdən isə ali məhkəmələrə üzv təyin edən siyasi mərkəzlərin rolu daha da mərkəzləşir.

Konstitusiyaya Məhkəməsinə fərdi müraciət institutu formal olaraq 2010 dəyişikliyinə məhsulu olsa da, 2017 paketinin məhkəmə sahəsində yaratdığı yeni konfigurasiya bu mexanizmin faktiki işləmə mühitində dolayı təsir göstərir. Fərdi müraciət 23 sentyabr 2012-dən etibarən yürürlükdədir və Konstitusiyanın 148-ci maddəsindəki dəyişiklik əsasında, daxili hüquq yolları tükəndikdən sonra hər kəsə, Konstitusiyaya və AİHM-lə ortaq qorunma sahəsində olan hüquqlarının pozulduğu iddiası ilə AYM-ə şikayət etmək imkanı verir [34]. İlk illərdə bu mexanizm həm AİHM-ə müraciətlərin sayını aşağı salan, həm də AYM-in “hüquqlar məhkəməsi” kimi profilini gücləndirən vasitə kimi qiymətləndirilsə də, 2016 fəvqəladə vəziyyəti, 2017 konstitusiyaya dəyişikliyi və ondan sonra gələn siyasi-institusional dinamika fərdi müraciətin yükünü kəskin artırdı və eyni zamanda, məhkəmənin siyasi həssas işlərdə manevr imkanlarını daraltdı. Son illərin ədəbiyyatında fərdi müraciət mexanizminin müraciət sayı, icraat müddətləri və yüksək profil siyasi işlərdəki ziddiyyətli qərar praktikasına görə “effektivlik böhranına” yaxınlaşdığı vurğulanır; bəzi müəlliflər bu mexanizmin səlahiyyət dairəsinin daha da məhdudlaşdırılması planlarının Konstitusiyaya Məhkəməsinin hökumət üzərində yeganə sistemli nəzarət kanalını daha da zəiflədə biləcəyini qeyd edirlər [24]. Bu mənzərə 2017 paketini təkcə normativ mətn dəyişikliyi kimi

deyil, həm də fərdi müraciət institutunun gələcək işləkliyi müəyyən edən struktur “kontekst dəyişikliyi” kimi oxumağa imkan verir və empirik araşdırma üçün ayrıca altbölmə açır.

Büdcə və fəvqəladə səlahiyyətlər sahəsində 2017 dəyişikliyi icra-qanunverici münasibətlərini yenidən kalibrləşdirən ikinci əsas oxu təşkil edir. Konstitusiyanın 161-ci maddəsinin yeni redaksiyasına görə mərkəzi hökumət büdcə qanun layihəsini TBMM-yə təqdim etmək səlahiyyəti Baş nazirdən və Nazirlər Kabinetindən alınaraq birbaşa Prezidentə verilir; Prezident layihəni maliyyə ilinin başlanmasından ən azı 75 gün əvvəl Məclisə təqdim edir, layihə əvvəlcə Büdcə Komitəsində, sonra isə Plenar iclasda müzakirə olunaraq maliyyə ili başlanmadan qəbul edilir [9]. Əgər büdcə qanunu vaxtında qəbul edilməzsə, əvvəlcə müvəqqəti büdcə haqqında qanun qəbul olunur; bu da mümkün olmazsa, keçən ilin büdcəsinin “yenidən qiymətləndirmə” əmsalı ilə artırılmış variantı avtomatik tətbiq edilir. Bu mexanizm, nəzəri planda, dövlət aparatının maliyyə blokadasına düşməsinin qarşısını almaq məqsədi daşsa da, praktikada parlamentin “büdcə qəbul etməməklə icra hakimiyyəti üzərində təzyiq vasitəsi” kimi istifadə edə biləcəyi klassik imkanını xeyli zəiflədir: icra heç bir siyasi kompromis əldə etmədən də əvvəlki il büdcəsi əsasında fəaliyyətini davam etdirə bilər. Həmçinin deputatların plenar müzakirələrdə xərcləri artıran və ya gəlirləri azaldan təklif verməsi qadağan edilir ki, bu da TBMM-nin büdcə prosesində təşəbbüskar rolunu daha çox monitoring və təsdiq funksiyasına salır [9].

Fəvqəladə vəziyyət (OHAL) rejimi ilə bağlı yeni 119-cu maddə fəvqəladə səlahiyyətləri prezidentlik institutunun ətrafında cəmləşdirir. Prezident müharibə, genişmiqyaslı zorakılıq, konstitusiya quruluşuna və ya əsas hüquq və azadlıqlara yönəlmiş ciddi təhdid, təbii fəlakət, təhlükəli epidemiya və ağır iqtisadi böhran hallarında ölkənin bir hissəsində və ya bütövlükdə ərazisində ən çox altı ay müddətinə OHAL elan edə bilər; qərar eyni gün Rəsmi Qəzətdə yayımlanır və TBMM-nin təsdiqinə təqdim olunur, parlament isə müddəti qısaltmaq, uzatmaq və ya rejimi ləğv etmək səlahiyyətinə malikdir [9]. OHAL dövründə Prezident “fəvqəladə vəziyyətin zəruri etdiyi məsələlər üzrə” Konstitusiyanın 104-cü maddəsindəki ümumi məhdudiyyətlərdən kənar prezident fərmanları çıxara bilər; bu fərmanlar qanun qüvvəsinə malikdir, dərhal dərc olunur və üç ay içində TBMM tərəfindən müzakirə edilməzsə, öz-özünə qüvvədən düşür [29]. Formal baxımdan parlamentin ratifikasiya və müddətə nəzarət səlahiyyəti saxlanılsa da, fərmanların sahə etibarı ilə geniş formulyasiyası və ilkin normayaratma təşəbbüsünün tam şəkildə prezidentdə cəmlənməsi fəvqəladə rejimlərdə normativ iyerarxiyanın faktiki ağırlıq mərkəzini TBMM-dən Prezident Administrasiyasına doğru sürüşdürür.

Keçid müddəaları 2017 paketinin “kağız üstündə” qəbul olunmasından tam tətbiqinə qədərki mərhələni tənzimləyərək institutların uyğunlaşma dinamikasını başa düşmək üçün açar rol oynayır. Konstitusiyaya əlavə edilən 21 sayılı keçici maddəyə görə, 27-ci çağırış parlament seçkiləri ilə prezident seçkilərinin ilk dəfə eyni gündə - əvvəlcə 3 noyabr 2019-a təyin olunması nəzərdə tutulmuş - birgə keçirilməsi planlaşdırılır, bu vaxta qədər mövcud prezident və parlament öz vəzifələrini davam etdirir, HSK-nın yeni tərkibinin seçilməsi isə qanunun qüvvəyə minməsindən etibarən qısa müddətli xüsusi cədvələ bağlanır [29]. Sonradan siyasi qərarla erkən seçkilərə gedildi və həm prezident, həm də parlament seçkiləri 24 iyun 2018-ci ildə ilk dəfə olaraq eyni gün keçirildi; bu seçkilərdən sonra Baş nazirlik institutu ləğv edildi və prezidentlik sistemi üzrə ilk hökumət formalaşdı [3]. Nəhayət, 18-ci maddədə müəyyən edildiyi kimi, bəzi dəyişikliklər (məsələn, prezidentin partiya üzvlüyünü qoruması imkanı, HSK-nın yenidən təşkilatlanması, hərbi ali məhkəmələrin ləğvi) referendumun elanından dərhal sonra və ya qısa keçid müddətləri ilə qüvvəyə mindi, icra və büdcə ilə bağlı əsas sistem dəyişiklikləri isə yalnız birgə seçkilərdən sonra və yeni prezidentin vəzifəyə başlaması ilə tam tətbiq olundu [29]. Bu mərhələlilik bir tərəfdən hüquqi fasiləsizliyi təmin etməyə, digər tərəfdən yeni sistem üçün “institusional hazırlıq

pəncərəsi” açmağa xidmət etsə də, keçid dövründə ən həssas məhkəmə və idarəetmə institutlarının - xüsusilə HSK və Konstitusiya Məhkəməsinin - siyasi balansların sürətlə dəyişdiyi bir mühitdə yenidən tərtib edilməsi parlamentar sistemdən prezidentlik sistemə keçidin praktiki qəbulu və legitimliyi barədə ayrıca mübahisə sahəsi yaratdı.

5. Prezidentlik sisteminə keçidin praktiki təsirləri (2018-2025 müşahidələri)

Prezidentlik sisteminin normativ arxitekturasından sonra 2018-dən bu günə qədərki dövrə baxdıqda, siyasət istehsalının mərkəzinin getdikcə Prezident Aparatı və ona bağlı ofislərə keçdiyi, parlament və klassik bürokratik kanalların isə daha çox tamamlayıcı rola endiyi görünür. İlk illərə dair siyasi analizlər yeni sistemin məqsədini “sürətli qərarvermə və icra koordinasiyasını gücləndirmək” kimi təsvir etsə də, eyni mətnlərdə qərar prosesinin dar bir siyasi-texniki çəvrədə cəmlənməsi və məsləhətləşmə dərinliyinin azalması riski də qeyd olunur [10]. Prezident fərmanları, prezidentə bağlı siyasət şuraları və ofislər vasitəsilə normayaratma və siyasət dizaynı daha az mərhələli, daha az vetolu bir prosesə çevrilmiş, lakin bunun müqabilində parlament komissiyalarının və klassik ictimai məsləhətləşmə mexanizmlərinin çəkisi əhəmiyyətli dərəcədə zəifləyib.

Qanunverici fəaliyyətin tərkibinə baxdıqda, prezident fərmanlarının və prezidentin təşəbbüsü ilə parlamentə təqdim olunan paket qanunların ümumi yük içindəki payının artdığı müşahidə edilir. 2018-dən sonra qəbul edilən normativ aktlara dair bəzi hesablamalar, prezident fərmanlarının sayının müəyyən dövrlərdə parlament tərəfindən qəbul edilən qanunların sayını üstələdiyini göstərir; bu, icra hakimiyyətinin qanunvericilik sahəsində “birinci hərəkət edən” aktor rolunu gücləndirir [7]. Eyni zamanda, müəyyən sahələrdə əvvəlcə prezident fərmanı ilə normativ çərçivə müəyyən edilir, daha sonra parlament eyni sahədə qanun qəbul etməklə bu çərçivəni “qanunla bərkitmə” funksiyasını icra edir. Formal olaraq bu dinamika qanunun üstünlüyü prinsipinə uyğun görünür, lakin faktiki baxımdan parlamenti çox zaman artıq verilmiş qərarların sonradan təsdiqi və texniki təkmilləşdirilməsi mərhələsinə sınıxdır.

Hesabatlılıq və şəffaflıq müstəvisində də oxşar tendensiya görünür. Sözlü sual və gensoru mexanizmlərinin ləğvindən sonra parlament nəzarəti faktiki olaraq yazılı sual, araşdırma komissiyaları və fəvqəladə xarakterli istintaq prosedurlarına dayanır. Praktiki olaraq yazılı sualların cavablandırılmasının formal xarakter alması, araşdırma komissiyalarının isə nadir hallarda güclü siyasi nəticə doğurması parlamentin gündəlik siyasi mühasibə imkanlarını məhdudlaşdırır. Hesabatlar həmçinin, məhkəmə sisteminə siyasi təyinat mexanizmləri, media üzərində təzyiqlər və vətəndaş cəmiyyətinin fəaliyyətinə qoyulan formal və qeyri-formal məhdudiyyətlər fonunda, icra hakimiyyətinə istiqamətlənmiş institusional nəzarət kanallarının zəiflədiyini vurğulayır. Bu baxımdan Konstitusiya Məhkəməsinə fərdi müraciət mexanizmi və bəzi ali məhkəmə qərarları hələ də mühüm əks-çəkici rolunu oynasa da, onların təsir dairəsi həm iş yükü, həm də siyasi kontekst səbəbilə gərgin bir mühitdə formalaşır.

Partiya sistemi səviyyəsində prezidentin partiya rəhbərliyi ilə fraksiya intizamı arasındakı əlaqə daha da sərtləşib. Prezident eyni zamanda hakim partiyanın sədri olduğu üçün parlament çoxluğunun gündəmini, qanun layihələrinin məzmununu və səsvermə davranışını formalaşdırmaq qabiliyyəti nəzərəcarpacaq dərəcədə yüksəlib. Güclü partiya intizamı və seçki barajı ilə birləşən bu model, xüsusilə parlament çoxluğunun prezidentlə eyni siyasi blokdan çıxdığı mərhələlərdə, TBMM daxilində müstəqil fraksiya dinamizmini məhdudlaşdırır. 2017-ci ildən sonrakı dövrdə partiya sistemi üzrə aparılan araşdırmalar da göstərir ki, prezidentlik sisteminə keçidlə birlikdə siyasi rəqabət daha çox iki böyük blokun - iqtidar və müxalifət koalisiyalarının - ətrafında cəmlənmiş, yeni partiyaların yaranması isə əsasən mövcud bloklar daxilində ‘yenidən düzülmə’ effekti doğurmuşdur.

İcra və məhkəmə münasibətlərinə gəldikdə, HSK və Konstitusiya Məhkəməsinin tərkibi və təyinat mexanizmlərindəki dəyişikliklər praktikada hakimlər və prokurorlar üçün daha

güclü siyasi filtrasiyanın mövcudluğu barədə qavrayışı artırır. Bəzi tədqiqatlar yeni sistemdə prezidentin və parlament çoxluğunun məhkəmə şuraları və ali məhkəmələr üzərində təyinat təsirinin, “klassik” prezidentlik modellərindən daha yüksək olduğunu, bunun da məhkəmələrin institusional müstəqilliyi barədə suallar doğurduğunu qeyd edir [18]. Bununla yanaşı, fərdi müraciət çərçivəsində bəzi normativ aktların və təyinatların Konstitusiya Məhkəməsi tərəfindən məhdudlaşdırılması, sistemin tamamilə nəzarətsiz olmadığını, lakin əks-çəkirlərin sistematik deyil, selektiv işlədiyini göstərir.

Makroiqtisadi idarəetmə baxımından prezidentlik sistemi bir tərəfdən büdcə-siyasət çevikliyi artırır: icra orqanı qısa müddətdə geniş maliyyə paketləri, struktur islahat proqramları və fəvqəladə tədbirlər paketi qəbul edə bilər, büdcə qanunu vaxtında qəbul olunmasa belə əvvəlki ilin büdcəsinin yenidən qiymətləndirilməklə tətbiqi mexanizmi idarəetməni blokadadan qoruyur [35]. Digər tərəfdən, xüsusən pul-kredit siyasətində prezidentin mərkəzi rol alması, Mərkəzi Bank rəhbərliyində tez-tez dəyişikliklər və qərarların şəffaflığının azalması maliyyə bazarlarında qeyri-müəyyənlik və inflyasiya gözləntilərinin yüksəlməsi ilə nəticələnmişdir; bu isə “sürətli qərarvermə”nin iqtisadi sahədə sabitliklə hər zaman uyğun gəlmədiyini göstərir.

Xarici siyasət və təhlükəsizlik sahəsində mərkəzləşmiş koordinasiya xüsusilə Suriya əməliyyatları, Liviya və Şərqi Aralıq dənizində hərbi-diplomatik aktivlik, həmçinin regional münaqişələrə (məsələn, Cənubi Qafqaz) münasibətdə daha çevik manevr imkanları kimi nümunələrdə özünü göstərmişdir. Analitik mənbələr yeni sistemin bu sahədə prezidentə “sürətli qərar + vahid komanda” üstünlüyü verdiyini, lakin parlamentin və daha geniş ictimai debatın bu qərarlara təsir imkanının məhdudlaşdığını vurğulayır [10]. Bu, xarici siyasətdə kurs dəyişikliklərini asanlaşdırsa da, eyni zamanda qərarların legitimlik bazasının darlaşması və uzunmüddətli strateji konsensusun zəifləməsi riskini də artırır.

6. Müqayisəli təhlil

ABŞ prezidentlik modeli ilə müqayisədə Türkiyə prezidentlik sisteminin fərqləri ilk növbədə səlahiyyətlərin nizamlanmasında görünür. ABŞ Konstitusiyasında qanunvericilik təşəbbüsü əsasən Konqresə aid edilir; prezident yalnız vetodan istifadə edir və icra sərəncamları (executive orders) üçün də ya Konstitusiyadan, ya da Konqresin verdiyi səlahiyyətdən irəli gələn hüquqi baza tələb olunur. Nə büdcə layihəsinin təqdimatı, nə də normativ iyerarxiyada qanunla eyni səviyyədə yeni normayaratma səlahiyyəti prezidentə məxsus deyil; büdcə prosesi Konqresin komitə sistemi üzərindən formalaşır və icra hakimiyyəti daha çox texniki təklif verən və qanunları tətbiq edən aktor rolundadır. Türkiyədə isə prezident həm büdcə layihəsini birbaşa TBMM-yə təqdim edir, həm də “icra səlahiyyətinə aid” sahələrdə prezident fərmanları vasitəsilə qanunvericilik sahəsini xeyli daraldan normativ aktlar çıxara bilər; bu fərmanlar yalnız sonradan parlament tərəfindən qanunla əvəz edildikdə və ya Konstitusiya Məhkəməsi tərəfindən ləğv olunduqda sıradan çıxır [35]. Bu mənada Türkiyə modeli klassik “sərt güc ayrılığı” prezidentliyindən daha çox, icra və qanunverici sahələr arasında asimmetrik bir güc bölgüsünə söykənir.

Latın Amerikasının nümunələri ilə müqayisə isə “hiper-prezidentlik” anlayışını gündəmə gətirir. Bu termin ümumən, seçilmiş prezidentin dekretlə qanunvericilik səlahiyyətlərini, təyinat və fəvqəladə səlahiyyətləri özündə topladığı və parlament üzərində faktiki üstünlük əldə etdiyi sistemlər üçün istifadə olunur [30]. Latın Amerikasının prezidentliklərində çox zaman dekret-qanunlar, fəvqəladə iqtisadi fərmanlar və təxirə salınmış veto kimi alətlər prezidentə normativ gündəmi müəyyən etmək imkanı verir, lakin eyni zamanda bu modellərdə parlamentlərin komitə sistemləri, büdcə səlahiyyətləri və koalisiya siyasəti prezident gücünə real məhdudiyyətlər də qoyur. Türkiyə prezidentliyi Latın Amerikasının təcrübəsinə oxşar şəkildə dekret gücünü və fəvqəladə vəziyyət fəvqə-səlahiyyətlərini prezidentdə cəmləşdirsə də, güclü partiya intizamı və seçki barajı ilə birləşməsi, həmçinin

məhkəmə şuraları üzərində təyinat təsiri baxımından bir sıra ölkələrdən daha “mərkəzləşdirilmiş” bir tablo yaradır.

Fransanın yarı-prezidentlik modeli ilə müqayisədə fərqlər daha çox parlament qarşısında məsuliyyət mexanizmlərində ortaya çıxır. Fransa Beşinci Respublikası çərçivəsində həm prezident, həm də parlament birbaşa xalq tərəfindən seçilir; hökumət isə Milli Məclis qarşısında məsuliyyət daşıyır və etimadsızlıq səsi ilə istefaya göndərilə bilər. 2000-ci ildə prezident müddətinin yeddi ildən beş ilə endirilməsi və seçki təqviminin yenidən qurulması ilə prezident və parlament seçkiləri ardıcıl və yaxın tarixlərdə keçirilir, bu da koabitasiya ehtimalını formal olaraq azaldır və prezidentə çox zaman parlament çoxluğu ilə birlikdə hərəkət imkanı verir [1]. Buna baxmayaraq, baş nazir və hökumət institutu mövcudluğunu qoruyur, parlamentin etimadsızlıq mexanizmi və hökumətin kollegial məsuliyyəti sistemin əsas dayaqlarından biri olaraq qalır. Türkiyədə isə Baş nazirliyin ləğvi və gensoru institutunun Konstitusiyadan çıxarılması nəticəsində parlament qarşısında kollektiv hökumət məsuliyyəti yoxdur; prezident eyni zamanda həm dövlət başçısı, həm də hökumət başçısı rolunu icra edir və parlament nəzarəti yalnız ağırlaşdırılmış istintaq prosedurları ilə məhdudlaşır.

Bu müqayisələrdən çıxan ümumi nəticə odur ki, Türkiyə modeli nə klassik ABŞ tipli “parlamentdən asılı olmayan, amma güclü əks-çəki strukturları ilə üz-üzə olan” prezidentlikdir, nə də Fransa tipli “yarı-prezidentlik”dir; Latın Amerikası literaturundakı hiper-prezidentlik konsepsiyasına daha yaxın, lakin güclü partiya intizamı və sinxron seçki mexanizmi ilə onu da aşan “partiya-prezidentlik” modelinə bənzəyir. Türkiyədə prezident fərmanları, büdcə təşəbbüsü, məhkəmə və bürokratik təyinatlar, parlamentin ləğvi və təkrar seçki çağırmaq səlahiyyəti kimi alətlərin hamısının eyni siyasi mərkəzdə toplanması, həm beynəlxalq araşdırmalarda, həm də yerli doktrinal şərtlərdə yeni sistemi “ənənəvi prezidentlik tipləri ilə asanlıqla kateqoriyalaşdırılmayan, hibrid və hiper-prezidentlik elementləri daşıyan” bir model kimi xarakterizə etməyə gətirib çıxarır.

7.Mümkün faydalar və tənqidlər

Dəstəkləyən arqumentlərə görə, prezidentlik sisteminə keçid Türkiyənin uzun illər yaşadığı koalisiya böhranları, hökumət qurmaqda gecikmələr və “ikili icra” səbəbilə səlahiyyət toqquşmalarını aradan qaldırmaq məqsədi daşıyır. Prezidentin həm dövlət, həm də hökumət başçısı statusunu alması, icra aparatının vahid siyasi istiqamətlə hərəkət etməsinə, qərarvermə prosesində daxili koordinasiya probleminin azalmasına xidmət edir. Büdcə təşəbbüsünün prezidentdə cəmlənməsi, siyasət şuraları və ofislər vasitəsilə sektorlar üzrə daha professional koordinasiya aparılması, fəvqəladə hallarda normativ qərarların sürətlə qəbul edilməsi tərəfdarlar üçün “səmərəlilik və idarəetmə qabiliyyətinin yüksəlməsi” kimi təqdim olunur. Seçki dövrlərinin sinxronlaşdırılması nəticəsində seçicilər hər beş ildən bir həm prezident, həm də parlament çoxluğu barədə qərar verir və sistem nəzəri olaraq siyasi məsuliyyəti “tək mərkəzə” - prezidentin şəxsində cəmləyir; uğur və ya uğursuzluq birbaşa həmin mərkəzə yönələn səsvermə ilə təsdiq və ya cəzalandırılır.

Tənqidi arqumentlər isə bu üstünlüklərin əks tərəfinə diqqət çəkir. Birinci növbədə, parlamentin etimadsızlıq mexanizminin ləğvi və sözlü sual kimi institutların sıradan çıxarılması, qanunverici hakimiyyətin icra üzərində klassik parlamentar nəzarət imkanlarını kəskin şəkildə daraldır; parlament yalnız ağır səs hədləri olan istintaq mexanizmləri vasitəsilə prezident və icra komandası üzərində sanksiya yarada bilər ki, bu da gündəlik siyasi hesabatlılıq üçün praktik alət hesab edilmir. İkincisi, prezident fərmanlarının mövzu baxımından geniş formulyasiyası və fəvqəladə hal rejimində “qanun qüvvəsində” normayaratma imkanı, normativ elastikliyin artması ilə yanaşı, qanunvericilik sahəsini de-fakto icra mərkəzinə doğru daraldır; parlamentin sonradan qəbul etdiyi qanunlar çox zaman artıq formalaşmış siyasəti “bərkitmə” funksiyası daşıyır. Üçüncüsü, məhkəmə və hakim-prokuror şuralarına təyinat mexanizmlərinin siyasi orqanlarda cəmlənməsi ədliyyə

müstəqilliyi barədə qavrayış problemləri doğurur; bu mexanizm təkcə real müdaxilə ehtimalını deyil, eyni zamanda hakimlərin öz-özünə senzurasını və “konfliktdən qaçan” davranışını təşviq edə bilər [33]. Nəhayət, prezident və parlament seçkilərinin eyni gündə keçirilməsi eyni siyasi dalğanın həm icra, həm də qanunverici çoxluğu formalaşdırması ehtimalını artıraraq, “majoritar dominantlıq” riskini gücləndirir; müxalif blokların institusional əks-çəki rolu zəifləyir və sistem daha çox “qalib hər şeyi götürür” məntiqinə yaxınlaşır.

Risk-azaltma baxımından müxtəlif normativ-institusional təkliflər irəli sürülə bilər. Parlament nəzarət mexanizmlərinin gücləndirilməsi üçün, məsələn, oral sual institutunun məhdud formatda bərpası, sektor komissiyalarının icra orqanının yüksək səviyyəli nümayəndələrini müntəzəm dinləməsi, araşdırma komissiyalarının yaradılması üçün tələb olunan çoxluq hədlərinin aşağı salınması kimi addımlar mümkündür. Prezident fərmanlarının sahə və müddət baxımından daha sərt şəkildə məhdudlaşdırılması - məsələn, müəyyən sahələrdə yalnız “çərçivə fərmanları”na icazə verilməsi, fərmanların parlament tərəfindən müəyyən müddət (məsələn, bir il) ərzində təsdiq olunmadıqda avtomatik qüvvədən düşməsi - normativ elastikliklə demokratik nəzarət arasında balans yarada bilər. Məhkəmə və yüksək bürokratik təyinatlarda parlament təsdiq eşiklərinin tətbiqi (məsələn, müəyyən ali məhkəmə üzvləri və ya HSK üzvləri üçün ixtisaslaşdırılmış komitə təsdiqi və ya kvalifikasiya olunmuş çoxluq tələbi) qərarların həm legitimlik bazasını genişləndirir, həm də icra mərkəzinin bu institutlar üzərindəki təsirini yumşalda bilər. Nəhayət, seçki sinxronizasiyasının tam “kilidləyici” effektini azaltmaq üçün seçki təqviminin qismən ayrılması və ya parlamentin müəyyən şərtlər daxilində yalnız özünü yeniləmə imkanı kimi modellər də müzakirə oluna bilər.

8.Nəticə

Məqalənin əvvəlində qoyulan tədqiqat sualları - 2017 Konstitusiyə dəyişikliyinə normativ məzmunu, bu məzmunun icra-qanunverici-məhkəmə balansına təsiri, prezidentlik sisteminə keçidin 2018-dən bəri praktiki nəticələri və Türkiyə modelinin mövcud prezidentlik tipologiyaları içində hansı yerə uyğun gəldiyi - bu mərhələdə birgə nəzərdən keçirilə bilər. Normativ təhlil göstərdi ki, 6771 sayılı dəyişiklik paketi dualist icranı ləğv edərək bütün icra səlahiyyətlərini prezidentdə cəmləşdirir, parlamentin klassik etimadsızlıq və gensoru alətlərini ortadan qaldırır, prezidentə geniş dekret səlahiyyətləri verir, məhkəmə şuraları və ali məhkəmə üzvlüyü üzərində siyasi mərkəzlərin təyinat rolunu gücləndirir və eyni zamanda büdcə təşəbbüsü, fəvqəladə hal fərmanları və sinxron seçki mexanizmi ilə sistemin siyasi dinamizmini yenidən qurur.

2018-dən sonrakı praktik müşahidələr bu normativ çərçivənin siyasi həyatdakı konkret nəticələrini ortaya qoyur: siyasət istehsalı daha çox Prezident Aparatında mərkəzləşmiş, parlament normativ prosesdə ya prezident fərmanlarını sonradan hüquqi baxımdan tamamlayan və təsdiqləyən, ya da geniş paket qanunları qəbul edən orqana çevrilmiş, hesabatlılıq və şəffaflıq mexanizmləri isə daha çox yazılı sual, istisna xarakterli istintaq prosedurları və selektiv məhkəmə nəzarəti üzərindən işləyən bir struktur qazanmışdır. Partiya sistemi səviyyəsində prezidentin partiya rəhbərliyi ilə fraksiya intizamı arasında qurulan sıx əlaqə icra ilə qanunvericilik arasında siyasi birlik yaratsa da, parlamenti real əks-çəki olmaqdan çox, eyni blok daxilində “dəstəkçi arena”ya yaxınlaşdırır. Məhkəmə və bürokratik təyinat mexanizmləri isə formal olaraq hüquqi çərçivə daxilində qalsa da, praktiki qavrayış səviyyəsində ədliyyə müstəqilliyi və institusional balans barədə sualları açıq saxlayır.

Müqayisəli perspektivdən baxdıqda, Türkiyə prezidentliyi nə ABŞ prezidentliyi kimi sərt güc ayrılığına əsaslanan, güclü parlament əks-çəki sistemi ilə balanslanmış bir modeldir, nə də Fransa yarı-prezidentliyində olduğu kimi parlament qarşısında məsul hökumət vasitəsilə ikili icra strukturunu qoruyan sistemdir. Latın Amerikasına literaturunda

istifadə olunan hiper-prezidentlik anlayışına yaxın elementlər - dekret gücünün genişliyi, fəvqəladə səlahiyyətlər, təyinatlarda mərkəzləşmə - Türkiyə nümunəsində güclü partiya intizamı və sinxron seçkilərlə birləşərək “partiya-prezidentlik” adlandırılıla biləcək, klassik tipologiyalara tam sığmayan özünəməxsus bir model yaradır. Bu modeldə prezidentlik sistemi yalnız Konstitusiyaya mətnindən deyil, eyni zamanda hakim partiya koalisiyasının strukturu, seçki sistemi və siyasi mədəniyyətin xüsusiyyətlərindən asılı olaraq formalaşır.

Gələcək araşdırmalar üçün bir neçə istiqamət xüsusilə məhsuldar görünür. Birincisi, prezident fərmanları ilə parlament qanunları arasındakı qarşılıqlı təsirin uzunmüddətli trend analizi - məsələn, sahə, müddət və tezlik baxımından - normativ iyerarxiyanın faktiki işləmə qaydasını daha dəqiq ortaya qoya bilər. İkincisi, Konstitusiyaya Məhkəməsinin və digər ali məhkəmələrin qərarlarının zaman içindəki istiqamətini (özəlliklə fərdi müraciət çərçivəsində) empirik olaraq izləmək, icra-məhkəmə balansının real konturlarını göstərir. Üçüncüsü, prezidentlik sisteminə keçiddən əvvəl və sonra parlament araşdırmaları, komissiya dinləmələri və hesabatların sayı və təsiri barədə kəmiyyət təhlili aparmaq, parlamentin nəzarət funksiyasının zaman içində necə dəyişdiyini ölçməyə imkan verir. Nəhayət, partiya sistemi və seçici davranışı üzərində sinxron seçkilərin və “majoritar dominantlıq” riskinin təsirinə modelləşdirmək, sistemin demokratik rəqabət qabiliyyətinə dair daha incə nəticələr çıxarmağa şərait yaradır.

9. REFERENCES

1. 2000 French constitutional referendum. (2025). *Wikipedia*. Retrieved from https://en.wikipedia.org/wiki/2000_French_constitutional_referendum (in English)
2. 2017 Constitutional Amendment Articles. (2017). *Nedir.unibilgi.net*. Retrieved from <https://nedir.unibilgi.net/2017-anayasa-degisikligi-maddeleri/> (in Turkish)
3. 2018 Turkish presidential election. (2025). *Wikipedia*. Retrieved from https://en.wikipedia.org/wiki/2018_Turkish_presidential_election (in English)
4. Law No. 6771 on Amending the Constitution of the Republic of Turkey. (2017, February 11). *Alomaliye.com*. Retrieved from <https://www.alomaliye.com/2017/02/11/6771-sayili-kanun/> (in Turkish)
5. 1987 Constitutional Amendments. (2018). *Anayasa Hukuku*. Retrieved from <https://anayrasahukuku.com/wp-content/uploads/2018/06/Anayasa1987de%C4%9Fi%C5%9Fikliklerianayrasahukuku.net.pdf> (in Turkish)
6. Article 98 of the Constitution (Ways of obtaining information and oversight by the Grand National Assembly of Turkey – General). (2016, January 11). *Yasalar.org*. Retrieved from <https://www.yasalar.org/anayasa/madde-98/> (in Turkish)
7. Decrees issued by Erdogan exceed number of bills passed by parliament since system change. (2020). *Stockholm Center for Freedom*. Retrieved from <https://stockholmcfr.org/decrees-issued-by-erdogan-exceed-number-of-bills-passed-by-parliament-since-system-change/> (in English)
8. The problem of reinstating public personnel expelled from public office under emergency decree laws after exoneration. (n.d.). *Inonu University (AVESIS record)*. Retrieved from <https://avesis.inonu.edu.tr/yayin/7e47b2bd-2906-4b66-a234-37f8bb40f220/turk-hukukunda-olaganustu-hal-kanun-hukmunde-kararnameleriyle-kamu-gorevinden-ihrac-edilen-kamu-personelinin-aklanma-sonrasinda-goreve-iadesi-sorunu> (in Turkish)
9. Turkey 1982 (rev. 2017) Constitution. (2017). *Constitute Project*. Retrieved from https://www.constituteproject.org/constitution/Turkey_2017 (in English)

10. Turkey's new presidential system. (2018). *IISS Strategic Comments*, 24(Comment 29). Retrieved from <https://www.iiss.org/publications/strategic-comments/2018/turkeys-new-presidential-system> (in English)
11. 1921 Fundamental Organization Law and Articles. (2022). Ankara: Atatürk Research Center Presidency. Retrieved from <https://atam.gov.tr/wp-content/uploads/2023/06/1921-TESKILAT-I-ESASIYE-KANUNU-VE-MAKALELER-1.pdf> (in Turkish)
12. Constitutional Court. (1982, amended). Constitution of the Republic of Turkey (2709). *Constitutional Court Official Site*. Retrieved from <https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/anayasa/> (in Turkish)
13. Esen, B., & Gumuscu, S. (2017). A small yes for presidentialism: The Turkish constitutional referendum of April 2017. *South European Society and Politics*, 22(3), 303–326. <https://doi.org/10.1080/13608746.2017.1384341> (in English)
14. Yavuz, B. (2008). Doubts caused by the 2007 constitutional amendment and solutions. *Gazi University Faculty of Law Journal*, 12(1–2). Retrieved from https://webftp.gazi.edu.tr/hukuk/dergi/12_45.pdf (in Turkish)
15. Yavuz, B. (2011). The effect of direct election of the president on the government system. *Gazi University Faculty of Law Journal*, 15(1). Retrieved from <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/4255768> (in Turkish)
16. Akman, C. A., & Akcali, P. (2017). Changing the system through instrumentalizing weak political institutions: The quest for a presidential system in Turkey in historical and comparative perspective. *Turkish Studies*, 18(4), 577–600. <https://doi.org/10.1080/14683849.2017.1347508> (in English)
17. Yildiz, C. (2025). Transformation of parliamentary oversight mechanisms foreseen in the 1982 Constitution after the 2017 constitutional amendment. *Anayasa Hukuku Dergisi*. Retrieved from <https://anayasader.org/wp-content/uploads/2025/02/22-Yildiz.pdf> (in Turkish)
18. Ulusoy, D. C. (2021). Measuring the presidential powers: New governmental design in Turkey. *Ankara University Faculty of Law Journal*, 70(3), 1013–1105. <https://doi.org/10.33629/auhfd.868883> (in English)
19. Gungen, D. (2019, January 8). The 2017 Turkish Constitutional Referendum. *APCO Worldwide Blog*. Retrieved from <https://apcoworldwide.com/blog/the-2017-turkish-constitutional-referendum/> (in English)
20. Goztepe, E. (2018, May 26). Analysis: The 2017 constitutional reforms in Turkey: Removal of parliamentarism or democracy? *IACL-IADC Blog*. Retrieved from <https://blog-iacl-aidc.org/test-3/2018/5/26/analysis-the-2017-constitutional-reforms-in-turkey-removal-of-parliamentarism-or-democracy> (in English)
21. Sahin, E. (2016). Debates on the presidential system and strengthening of the executive during the preparation process of the 1982 Constitution. *Journal of the Faculty of Law, Selcuk University*, 24(1). Retrieved from <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1023668> (in Turkish)
22. Akca, I., Algul, S., Dincer, H., Kelesoglu, E., & Ozden, B. A. (2018). *When state of emergency becomes the norm: The impact of executive decrees on Turkish legislation*. Heinrich Boll Stiftung, Istanbul. Retrieved from https://tr.boell.org/sites/default/files/ohal_rapor_web.pdf (in Turkish)
23. International Labour Organization (ILO). (1999). Turkey – Act No. 4446 of 13 August 1999 amending Articles 47, 125 and 155 of the Constitution of the Republic of Turkey. *NATLEX Database*, Natlex No. 55517. Retrieved from https://natlex.ilo.org/ddyn/natlex2/r/natlex/fe/details?p3_isn=55517 (in English)

24. Altiparmak, K. (2021, February). The individual application mechanism is on the verge of collapse, and so is Turkish constitutionalism. *Verfassungsblog*. Retrieved from <https://verfassungsblog.de/the-individual-application-mechanism-is-on-the-verge-of-collapse-and-so-is-turkish-constitutionalism/> (in English)
25. Gozler, K. (n.d.). 1924 Constitution. *Turkish Constitutional Law Website (anayasa.gen.tr)*. Retrieved from <https://www.anayasa.gen.tr/1924ay.htm> (in Turkish)
26. Gozler, K. (n.d.). 1961 Constitution. *Turkish Constitutional Law Website (anayasa.gen.tr)*. Retrieved from <https://anayasa.gen.tr/1961ay.htm> (in Turkish)
27. Gozler, K. (n.d.). Law on the Amendment to the Constitution of the Republic of Turkey, Law No. 5170. *Turkish Constitutional Law Website (anayasa.gen.tr)*. Retrieved from <https://www.anayasa.gen.tr/5170sk.htm> (in Turkish)
28. Kirisci, K., & Toygur, I. (2019, January). Turkey's new presidential system and a changing West. *Brookings Institution*. Retrieved from <https://www.brookings.edu/articles/turkeys-new-presidential-system-and-a-changing-west/> (in English)
29. Law and Justice Reform Project (Unofficial translation). (2017). *Turkey: Law amending the Constitution of the Republic of Turkey (Law No. 6771)*. Retrieved from [https://legislationline.org/sites/default/files/documents/e1/Turkey law amending Constitution 2017_en.pdf](https://legislationline.org/sites/default/files/documents/e1/Turkey%20law%20amending%20Constitution%202017_en.pdf) (in English)
30. Alegre, M., & Maisley, N. (2022). Presidentialism and hyper-presidentialism in Latin America. In C. H. Mendes, R. Gargarella, & S. Guidi (Eds.), *The Oxford Handbook of Constitutional Law in Latin America* (pp. 381–390). Oxford: Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780198786900.013.23> (in English)
31. *New Oxford American Dictionary* (2nd ed.). (2005). Oxford: Oxford University Press. Retrieved from <https://www.amazon.co.uk/New-Oxford-American-Dictionary/dp/0195170776> (in English)
32. Can, O., & Simsek Aktas, D. (2017). On the judicial review of emergency period decrees-laws. *Istanbul University Faculty of Law Review*, 75(2). Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/331955> (in Turkish)
33. Adar, S., & Seufert, G. (2021). *Turkey's presidential system after two and a half years: An overview of institutions and politics (SWP Research Paper 2/2021)*. Stiftung Wissenschaft und Politik. Retrieved from <https://www.swp-berlin.org/10.18449/2021RP02/> (in English)
34. Aydin, S. E. (2021). The impacts of the Turkish Constitutional Court's individual application judgments about the right to fair trial on criminal proceedings. *Journal of Criminal Law and Criminology*, 9(1), 255–285. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1673250> (in Turkish)
35. Yazici, S. (2017, October). Constitutional amendments of 2017: Transition to presidentialism in Turkey. *GlobaLex*. NYU Law School. Retrieved from https://www.nyulawglobal.org/globalex/2017_Turkey_Constitution_Amendments.html (in English)
36. Turkiye Buyuk Millet Meclisi. (n.d.). Law No. 4121 on the amendment of certain articles of the Constitution of the Republic of Turkey (debates). *TBMM Minutes*. Retrieved from https://www5.tbmm.gov.tr/develop/owa/anayasa_gorusmeleri.kanun_detay?pkanun=4121 (in Turkish)
37. Turkiye Cumhuriyeti. (1982, November 9). The Constitution of the Republic of Turkey, Law No. 2709, dated 18/10/1982. *Resmi Gazete*, 17863(Mukerrer). Retrieved from https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/17863_1.pdf (in Turkish)

38. Türkiye Cumhuriyeti. (2007, June 16). Laws relating to the 2007 constitutional amendments. *Resmi Gazete*. Retrieved from <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2007/06/20070616-1.htm> (in Turkish)
39. Türkiye Cumhuriyeti. (2010, May 13). Laws relating to the 2010 constitutional amendments. *Resmi Gazete*. Retrieved from <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2010/05/20100513-1.htm> (in Turkish)
40. Türkiye Cumhuriyeti. (2011, March 29). Laws relating to the 2011 constitutional amendments. *Resmi Gazete*. Retrieved from <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2011/03/20110329-3.htm> (in Turkish)
41. Türkiye Cumhuriyeti. (n.d.). The Constitution of the Republic of Turkey (Law No. 2709 – current text). *Mevzuat Information System, Ministry of Justice*. Retrieved from <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.2709.pdf> (in Turkish)
42. Türkiye Cumhuriyeti. (2017, February 11). Index of constitutional amendments and Law No. 6771. *Resmi Gazete*. Retrieved from <https://www.resmigazete.gov.tr/fihrist?tarikh=2017-02-11> (in Turkish)
43. Türkiye Cumhuriyeti. (2001, October 18). Law on the Amendment to the Constitution of the Republic of Turkey (No. 4709). *Resmi Gazete*. Retrieved from <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2001/10/20011018.htm> (in Turkish)
44. Türkiye Cumhuriyeti. (2002, December 31). Law on the Amendment to the Constitution of the Republic of Turkey (No. 4777 and subsequent). *Resmi Gazete*. Retrieved from <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2002/12/20021231m3.htm> (in Turkish)

ÖDƏBİYYAT

1. 2000 French constitutional referendum. (2025). *Wikipedia*. Retrieved from https://en.wikipedia.org/wiki/2000_French_constitutional_referendum
2. 2017 Anayasa deęişiklięi maddeleri. (2017). *Nedir.unibilgi.net*. Eriřim: <https://nedir.unibilgi.net/2017-anayasa-degisikligi-maddeleri/>
3. 2018 Turkish presidential election. (2025). *Wikipedia*. Retrieved from https://en.wikipedia.org/wiki/2018_Turkish_presidential_election
4. 6771 sayılı Türkiye Cumhuriyeti Anayasasında Deęişiklik Yapılmasına Dair Kanun. (2017, February 11). *Alomaliye.com*. Eriřim: <https://www.alomaliye.com/2017/02/11/6771-sayili-kanun/>
5. Anayasa 1987 deęişiklikleri. (2018). *Anayasa Hukuku*. Eriřim: <https://anayasahukuku.com/wp-content/uploads/2018/06/Anayasa1987de%C4%9Fi%C5%9Fikliklerianayasahukuku.net.pdf>
6. Anayasanın 98. Maddesi (Türkiye Büyük Millet Meclisinin bilgi edinme ve denetim yolları - Genel olarak). (2016, January 11). *Yasalar.org*. Eriřim: <https://www.yasalar.org/anayasa/madde-98/>
7. Decrees issued by Erdoğan exceed number of bills passed by parliament since system change. (2020). *Stockholm Center for Freedom*. Retrieved from <https://stockholmcf.org/decrees-issued-by-erdogan-exceed-number-of-bills-passed-by-parliament-since-system-change/>
8. Türk hukukunda olaęanüstü hal kanun hükmünde kararnemeleriyle kamu görevinden ihrac edilen kamu personelinin aklanma sonrasında göreve iadesi sorunu. (n.d.). *İnönü Üniversitesi (AVESİS kaydı)*. Eriřim: <https://avesis.inonu.edu.tr/yayin/7e47b2bd-2906-4b66-a234-37f8bb40f220/turk-hukukunda-olaganustu-hal-kanun-hukmunde-kararnemeleriyle-kamu-gorevinden-ihrac-edilen-kamu-personelinin-aklanma-sonrasinda-goreve-iadesi-sorunu>
9. Turkey 1982 (rev. 2017) Constitution. (2017). *Constitute Project*. Retrieved from https://www.constituteproject.org/constitution/Turkey_2017

10. Turkey's new presidential system. (2018). *IISS Strategic Comments*, 24(Comment 29). Retrieved from <https://www.iiss.org/publications/strategic-comments/2018/turkeys-new-presidential-system>
11. 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu ve Makaleler. (2022). Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı. Retrieved from <https://atam.gov.tr/wp-content/uploads/2023/06/1921-TESKILAT-I-ESASIYE-KANUNU-VE-MAKALELER-1.pdf>
12. Anayasa Mahkemesi. (1982, amended). Türkiye Cumhuriyeti Anayasası (2709). *Anayasa Mahkemesi Resmî Sitesi*. Retrieved from <https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/anayasa/>
13. Esen, B., & Gümüşçü, Ş. (2017). A small yes for presidentialism: The Turkish constitutional referendum of April 2017. *South European Society and Politics*, 22(3), 303–326. <https://doi.org/10.1080/13608746.2017.1384341>
14. Yavuz, B. (2008). 2007 Anayasa değişikliğinin doğurduğu tereddütler ve çözüm yolları. *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 12(1–2). Retrieved from https://webftp.gazi.edu.tr/hukuk/dergi/12_45.pdf
15. Yavuz, B. (2011). Cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmesinin hükümet sistemine etkisi. *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 15(1). Retrieved from <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/4255768>
16. Akman, C. A., & Akçalı, P. (2017). Changing the system through instrumentalizing weak political institutions: The quest for a presidential system in Turkey in historical and comparative perspective. *Turkish Studies*, 18(4), 577–600. <https://doi.org/10.1080/14683849.2017.1347508>
17. Yıldız, C. (2025). 1982 Anayasasında öngörülen parlamenter denetim yollarının 2017 Anayasa değişikliğinden sonra geçirdiği dönüşüm. *Anayasa Hukuku Dergisi*. Retrieved from <https://anayasader.org/wp-content/uploads/2025/02/22-Yildiz.pdf>
18. Ulusoy, D. Ç. (2021). Measuring the presidential powers: New governmental design in Turkey. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 70(3), 1013–1105. <https://doi.org/10.33629/auhfd.868883>
19. Güngen, D. (2019, January 8). The 2017 Turkish Constitutional Referendum. *APCO Worldwide Blog*. Retrieved from <https://apcoworldwide.com/blog/the-2017-turkish-constitutional-referendum/>
20. Göztepe, E. (2018, May 26). Analysis: The 2017 constitutional reforms in Turkey: Removal of parliamentarism or democracy? *IACL-IADC Blog*. Retrieved from <https://blog-iacl-aidc.org/test-3/2018/5/26/analysis-the-2017-constitutional-reforms-in-turkey-removal-of-parliamentarism-or-democracy>
21. Şahin, E. (2016). 1982 Anayasasının hazırlanış sürecinde başkanlık sistemi tartışmaları ve yürütmenin güçlendirilmesi. *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 24(1). Retrieved from <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1023668>
22. Akça, İ., Algül, S., Dinçer, H., Keleşoğlu, E., & Özden, B. A. (2018). *When State of Emergency Becomes the Norm: The Impact of Executive Decrees on Turkish Legislation*. Heinrich Böll Stiftung, İstanbul. Retrieved from https://tr.boell.org/sites/default/files/ohal_rapor_web.pdf
23. International Labour Organization (ILO). (1999). Turkey – Act No. 4446 of 13 August 1999 amending Articles 47, 125 and 155 of the Constitution of the Republic of Turkey. *NATLEX Database*, Natlex No. 55517. Retrieved from https://natlex.ilo.org/dyn/natlex2/r/natlex/fe/details?p3_isn=55517
24. Altıparmak, K. (2021, February). The individual application mechanism is on the verge of collapse, and so is Turkish constitutionalism. *Verfassungsblog*. Retrieved from

- <https://verfassungsblog.de/the-individual-application-mechanism-is-on-the-verge-of-collapse-and-so-is-turkish-constitutionalism/>
25. Gözler, K. (n.d.). 1924 Anayasası. *Türk Anayasa Hukuku Sitesi (anayasa.gen.tr)*. Retrieved from <https://www.anayasa.gen.tr/1924ay.htm>
  26. Gözler, K. (n.d.). 1961 Anayasası. *Türk Anayasa Hukuku Sitesi (anayasa.gen.tr)*. Retrieved from <https://anayasa.gen.tr/1961ay.htm>
  27. Gözler, K. (n.d.). 5170 sayılı Türkiye Cumhuriyeti Anayasasında Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun. *Türk Anayasa Hukuku Sitesi (anayasa.gen.tr)*. Retrieved from <https://www.anayasa.gen.tr/5170sk.htm>
  28. Kirişçi, K., & Toygur, I. (2019, January). Turkey's new presidential system and a changing West. *Brookings Institution*. Retrieved from <https://www.brookings.edu/articles/turkeys-new-presidential-system-and-a-changing-west/>
  29. Law and Justice Reform Project (Unofficial translation). (2017). *Turkey: Law amending the Constitution of the Republic of Turkey (Law No. 6771)*. Retrieved from https://legislationline.org/sites/default/files/documents/e1/Turkey_law_amending_Constitution_2017_en.pdf
  30. Alegre, M., & Maisley, N. (2022). Presidentialism and hyper-presidentialism in Latin America. In C. H. Mendes, R. Gargarella, & S. Guidi (Eds.), *The Oxford Handbook of Constitutional Law in Latin America* (pp. 381–390). Oxford: Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780198786900.013.23>
  31. *New Oxford American Dictionary* (2nd ed.). (2005). Oxford: Oxford University Press. Retrieved from <https://www.amazon.co.uk/New-Oxford-American-Dictionary/dp/0195170776>
  32. Can, O., & Şimşek Aktaş, D. (2017). Olağanüstü hâl dönemi kanun hükmünde kararnamelerinin yargısal denetimi üzerine. *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, 75(2). Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/331955>
  33. Adar, S., & Seufert, G. (2021). *Turkey's Presidential System after Two and a Half Years: An Overview of Institutions and Politics* (SWP Research Paper 2/2021). Stiftung Wissenschaft und Politik. Retrieved from <https://www.swp-berlin.org/10.18449/2021RP02/>
  34. Aydın, S. E. (2021). The impacts of the Turkish Constitutional Court's individual application judgments about the right to fair trial on criminal proceedings. *Ceza Hukuku ve Kriminoloji Dergisi*, 9(1), 255–285. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1673250>
  35. Yazıcı, S. (2017, October). Constitutional amendments of 2017: Transition to presidentialism in Turkey. *GlobaLex*. NYU Law School. Retrieved from https://www.nyulawglobal.org/globalex/2017_Turkey_Constitution_Amendments.htm
  36. Türkiye Büyük Millet Meclisi. (n.d.). 4121 sayılı Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının bazı maddelerinin değiştirilmesi hakkındaki kanun (görüşmeler). *TBMM Tutanakları*. Retrieved from https://www5.tbmm.gov.tr/develop/owa/anayasa_gorusmeleri.kanun_detay?pkanun=4121
  37. Türkiye Cumhuriyeti. (1982, November 9). 18/10/1982 tarihli ve 2709 sayılı Türkiye Cumhuriyeti Anayasası. *Resmî Gazete*, 17863(Mükerrer). Retrieved from https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/17863_1.pdf

38. Türkiye Cumhuriyeti. (2007, June 16). 2007 Anayasa deęişikliklerine iliřkin kanunlar. *Resmî Gazete*. Retrieved from <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2007/06/20070616-1.htm>
39. Türkiye Cumhuriyeti. (2010, May 13). 2010 Anayasa deęişikliklerine iliřkin kanunlar. *Resmî Gazete*. Retrieved from <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2010/05/20100513-1.htm>
40. Türkiye Cumhuriyeti. (2011, March 29). 2011 Anayasa deęişikliklerine iliřkin kanunlar. *Resmî Gazete*. Retrieved from <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2011/03/20110329-3.htm>
41. Türkiye Cumhuriyeti. (n.d.). 2709 sayılı Türkiye Cumhuriyeti Anayasası (güncel metin). *Mevzuat Bilgi Sistemi, Adalet Bakanlığı*. Retrieved from <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.2709.pdf>
42. Türkiye Cumhuriyeti. (2017, February 11). Anayasa deęişiklikleri ve 6771 sayılı kanunla ilgili fihrist. *Resmî Gazete*. Retrieved from <https://www.resmigazete.gov.tr/fihrist?tarikh=2017-02-11>
43. Türkiye Cumhuriyeti. (2001, October 18). Türkiye Cumhuriyeti Anayasasında Deęişiklik Yapılmasına Dair Kanun (No. 4709). *Resmî Gazete*. Retrieved from <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2001/10/20011018.htm>
44. Türkiye Cumhuriyeti. (2002, December 31). Türkiye Cumhuriyeti Anayasasında Deęişiklik Yapılmasına Dair Kanun (No. 4777 ve müteakip). *Resmî Gazete*. Retrieved from <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2002/12/20021231m3.htm>